

Taula Rodona: *El tiempo del Quijote* de Pierre Vilar

Vilar i el Quixot: quatre mots sobre la lectura vilariana

Eva Serra i Puig

L'estiu del 2003 moria Pierre Vilar, un historiador amb el qual els catalans sempre hi estarem obligats. No sols per haver fet de la nostra història el seu objecte d'investigació sinó, també, per la qualitat científica i ideològico-teòrica en que ho va fer. Tot i ser un francès, potser per la condició de pares llenguadocians, mai no va ser ben bé del tot un home de l'hexàgon. Així va saber fer una aproximació a la nostra història sensible al fet nacional. Cal no oblidar que la seva obra cabdal *La Catalunya dins l'Espanya moderna* porta precisament com a subtítol: *Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals* la qual cosa vol dir que com historiador era també un teòric i la seva anàlisi de Catalunya pertany a un plantejament regional europeu i en cap cas la seva anàlisi cau en el parany d'un regionalisme espanyol decimonònic. En la seva perspectiva teòrica el concepte Espanya és l'Imperi Hispànic, imperi descrit per Vilar com a «primera experiència d'una potència europea elevada a dimensió mundial»¹.

Bé, ens ha semblat que, ara que som en l'any de commemoració del quatre-cents aniversari de la sortida del primer volum del Quixot, podríem fer un petit doble homenatge (Vilar-Quixot o Vilar-Cervantes). No sols perquè a l'un i l'altre els uneixen unes dates eventuais i agafades al vol que ens permeten parlar d'ambdós, sinó, també, perquè Vilar va usar el concepte «Temps del Quixot» com a títol d'un memorable article² per il·luminar la seva interpretació d'una monarquia o un imperi, en crisi, vist des dels ulls de Castella i perquè aquest article, anàlisi d'una crisi, permet identificar una doble lucidesa. La de l'escriptor del segle XVII i la de l'historiador del segle XX. Per a mi Vilar potser sempre va ser més gran en les seves anàlisis de les crisis –recordem la de la Baixa edat mitjana catalana– que no pas dels creixements.

Dit això: Passo a fer la meua lectura de l'article de Vilar. Vilar defineix el Quixot com a obra universal i eterna obra mestra literària, la qual, com a tal, no és fruit

1. *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1964, vol. II, p. 227.

2. «El tiempo del Quijote», dins *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, Ariel, 1964, pp. 431-448.

de cap imaginació brillant irreal sinó que destil·la una història concreta i real. Vilar situa Cervantes com un intèrpret de la decadència, al qual no li va caldre preveure-la sinó que ja la va veure amb els seus propis ulls (p. 431).

Això vol dir que, a diferència del que deien els hispanistes dels anys cinquanta, seixanta del segle xx, Vilar que reclamava sempre primer la identificació de la cronologia, tenia una visió diferent del temps històric en la crisi de l'imperi hispànic. En situar el temps històric del Quixot avança la cronologia de la decadència. «La misió de l'historiador –diu– és datar amb rigor» (p. 443). Això el porta a avançar la percepció de la decadència entre els coetanis i a descobrir l'estreta relació entre mite i realitat en el Quixot. Per Vilar en aquesta relació rau el procediment o mètode del Quixot i observa com existeixen memorials d'inicis del xvii en què, malgrat tenir ben a prop els millors moments de l'imperi i el mite cavallaresc i els seus valors, ja observen la caiguda, la decadència, l'abisme i les queixes d'un pronòstic dolent.

Per tant, la importància del Quixot rau en aquesta capacitat del seu autor de convertir la identificació arbitrista (els memorials de mal diagnòstic) en obra literària. Ara bé, aquesta obra, diu Vilar, apareix en el marc d'un huracà de literatura (p. 447) inflada de llibres fruit de l'existència d'un món terciari no productiu. Així, al costat dels bons juristes i arbitristes, hi ha també una inflació de intel·lectuals encisadors i proveïdors de llegendes, mena d'opi d'evasió. En aquest marc de literatura d'evasió, el més ociós és més susceptible de ser el més boig (cas del Quixot). Només una crisi aguda porta el Quixot a descobrir les seves tares. I jo afegeixo, que no és una casualitat que el Quixot sigui derrotat i retorni a la raó a la platja de Barcelona, perquè es tracta d'una ciutat de menestrals i comerciants lligats a la realitat i no a cap ciutat cortesana o a la capital de l'imperi vivint de miratges. En el marc d'una literatura barata, doncs, emergeix, segons Vilar, una obra mestra que fixa el contrast tràgic-còmic entre les sobreestructures mítiques i la realitat de les relacions humanes (p. 448).

El Quixot, per Vilar, és la identificació de la dialèctica genuïna de l'imperialisme espanyol. D'una banda, els *conquistadores* havien permès una mena de supervivència feudal al mateix temps que Europa acomiadava la societat feudal. A Castella hom hi troba una societat de valors feudals sense alternativa i el preu d'això és la misèria i la ruïna de la seva societat, o millor dit, de la seva classe mitja. La revolució europea dels preus, vista des dels ulls de Castella, no és fruit de cap relació positiva producció –mercat– consum, sinó que el seu origen està en la despesa sumptuario-militar, la invasió de mercaderies estrangeres, la marxa de la moneda bona i l'encunyació del coure, la manca de mà d'obra i, contradictoriament, l'increment dels pobres, la repressió de vagabunds, la fam, la pesta, la demografia castigada i una crisi aguda de consciència. En definitiva, imperi però despesa sumptuario-militar, manca de renovació d'estructures socials, societat improductiva i parasitisme colonial. Vilar ho expressa amb les frases «impotència política, incapacitat productiva i putrefacció social» (p. 439). Aquesta situació no permet fer balanços optimistes i la literatura banal de l'època es refugia en la mis-

tica, la retòrica o l'absurd. Però «Cervantes –diu Vilar– s'instal·la i somriu» (p. 443). Les contradiccions d'aquesta societat són prou ben observades pel Quixot de Cervantes, el Quixot és un adéu als valors feudals.

Vilar aporta frases d'arbitristes de l'època que semblen sortir de la boca del Quixot: «es l'abismo, republica cayda» són paraules d'un Memorial de 1600, o «la riqueza ha andado y anda en el ayre ... y no en bienes» son paraules del licenciado Martín González de Cellorigo, que bé podria posar Cervantes en boca del Quixot. I és Cellorigo qui diu «no parece sino que se han querido reducir estos reynos a una república de hombres encantados que vivan fuera del orden natural». En relació al morisc, observa Vilar, Cervantes (*Coloquio de los perros*) empra, amb compassió, irònicament, els mateixos arguments de l'expulsió «demasiado prolífico», viuen «de la nada». Espanya rica i pobre: il·lusió de les Índies/realitat de la crisi. És per aquesta raó que el Quixot ha estat un símbol i ho ha estat fins fa ben poc. Des del meu punt de vista, la societat del franquisme ha tingut alguna cosa d'aquesta antitesi: retòrica irreal/miseria real.

El Quixot surt dels fonaments socials d'un «irrealisme» espanyol fruit de l'emmirallament de les Índies: rendes feudo-colonials permeten vides de boig artifici i molts, sense ser rics, es fan servir. Els arbitristes, escriu Vilar, fustiguen la gorguera, símbol d'inflació de criats de feina improductiva (terciarització) i de parasitisme social. La societat de Castella és l'antitesi de la societat puritana europea, és a dir la societat de l'esperit del capitalisme de Max Weber, afegiria jo pel meu compte, i es gira d'esquena a l'estalvi i a la inversió. Al costat d'això, i fruit d'aquesta societat, hi ha el picaro condemnat a esdevenir galeot, el camperol condemnat per deutes, el mercader en fallida. Cap mendicant no esdevé assalariat. No és un temperament diu Vilar és un clima social (p. 445).

La massa famèlica –escriu Vilar– somia (p. 444) i, un exemple d'això en el Quixot, és la figura de Sancho, esdevingut governador d'una illa, però enfadat amb el seu metge que li limita l'alimentació ara que pot menjar. Fam i fart són els dos pols de referència del pícaro, rebla Vilar.

És en aquest context polític i social que Vilar situa tant les simpaties soterrades de Cervantes a determinats fenòmens socials, com el bandolerisme català per seu component de rebel·lia quasi heroica envers el poder, o l'alliberament dels galeots que fa el Quixot, que indica el sentiment de benignitat de Cervantes per determinats delictes, que són, en darrera instància, pràctiques de la necessitat, i, d'altra banda, ben usual en tots els nivells d'aquella societat, la qual abocava els individus al robatori, fos sobre les finances de l'amo, fos sobre les finances de l'estat, com feu el mateix Cervantes en l'etapa de recaptador d'impostos.

Cervantes no pinta ni descriu sinó que desmonta i posa en evidència els mecanismes d'aquella societat. El vell món ja era anacrònic i per tant era inefaç, malgrat hagués pogut ser honorable i hagués pogut tenir les seves pròpies bon-

datos. La crisi del vell món ha suscitat una interpretació de la talla de Cervantes. La seva ironia en la pintura dels caràcters –escriu Vilar en el «Temps del Quixot»– recorda Chaplin i converteix Cervantes en un novel·lista social. Si en la seva època hagués estat interpretat d'aquesta manera, clou Vilar, el Quixot hauria estat prohibit (p. 448). Malgrat el pas del temps, aquest article de Vilar no ha envellit, conté moltes veritats i segueix sent apassionant.